

Nieuwe feiten, nieuw licht
toezicht op de macht

kantoor:
De Coöperatie
Gaasterlandstraat 5, Amsterdam

redactie@onderzoeksredactie.nl
www.onderzoekredactie.nl
+31 6 54674124

Verslag over 2019

Voorwoord

Stichting De Onderzoeksredactie is opgericht op 16 november 2018. Zij is een verzelfstandiging en uitbreiding van de Onderzoeksredactie Tabak. Deze opereerde tussen maart 2017 en oktober 2018, toen nog onder de financiële vleugels van de Vereniging Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde.¹

Het feitelijke startjaar was 2019, de activiteiten vingen aan in maart, dankzij een financiering van het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek. Later dat jaar kwamen daar andere geldgevers bij.

Zoals de naam zegt, houdt De Onderzoeksredactie zich bezig met onderzoeksjournalistiek. Zij ziet zich in de eerste plaats als een collectief voor gespecialiseerde en grensoverschrijdende verslaggeving, en publiceert haar publicaties zoveel mogelijk via bestaande media. Zij zet in op thematische specialisatie en internationalisatie, en richt zich daarbij (om te beginnen) op vijf grote industriële sectoren: tabak, farma, defensie, voeding en energie.

De Onderzoeksredactie denkt drie jaar nodig te hebben om voldoende schaalgrootte, journalistieke kwaliteit en duurzaamheid te bereiken. Dat zal idealiter gaan in drie fases:

- 2019: opstarten, aantrekken van vaste kern freelancers voor deelredacties, aanleggen van de eerste onderzoeksdossiers,
- 2020: verankeren van specialisaties, het opzetten van (inter)nationale samenwerkingen, stappen zetten naar een duurzame financiële basis, (co)-ontwikkeling van een leerwerkplaats.
- 2021: uitgroei tot internationaal centrum en platform voor onderzoeksjournalistiek in onze specialisaties.

We menen dat 2019 boven verwachting is verlopen en begeven ons nu vol goede moed 2020 in.

Marcel Metzke

Hoofdredacteur en bestuurder
17 februari 2020

¹ Ook in 2014 – 2016 bestond een Stichting De Onderzoeksredactie. Deze was opgezet door Marcel Metzke en De Groene Amsterdammer. Die samenwerking is in de zomer van 2015 beëindigd. De betreffende stichting is onder andere naam verder gegaan. De huidige Stichting De Onderzoeksredactie is juridisch dus nieuw.

Jaaroverzicht 2019

Januari

Het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek kent De Onderzoeksredactie een subsidie toe van maximaal rond € 109.000.

Het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (NTvG) publiceert een onderzoek van Lucien Hordijk naar de prijsverhoging van een aan de Erasmus Universiteit ontwikkelde kankerbehandeling. NTvG doet dit na positief advies van Marcel Metzke (indertijd redactie-adviseur van het tijdschrift). Het verhaal wordt landelijk nieuws en haalt zelfs The Wall Street Journal (<https://on.wsj.com/37G2ZVI>) en Reuters. Op basis van dit verhaal besluiten De Onderzoeksredactie en Lucien samen te gaan werken met vergelijkbare journalistieke projecten.

Februari

De Onderzoeksredactie laat onderzoek doen naar de leeftijdscontrole bij de aankoop van sigaretten. Vrij Nederland publiceert dit: Sigaretten kopen onder de achttien blijft te makkelijk. Veel andere media nemen ons persbericht over. De Nederlandse Voedsel- en Waren Autoriteit (NVWA) start naar aanleiding hiervan een vergelijkbaar onderzoek (zie december).

Maart

De Onderzoeksredactie vindt onderdak bij De Coöperatie te Amsterdam.

Farmaredeacteur Lucien Hordijk publiceert - met een beurs van Fonds 1877 - een artikel over 's-werelds meest winstgevende medicijn (Humira) in De Groene Amsterdammer. Later publiceert De Onderzoeksredactie een Engelse versie op onze eigen site: Evergreening the world's most profitable medicine. Daardoor haalt het verhaal een aantal gespecialiseerde nieuwssites en wordt er over gesproken op een internationale conferentie van geneesmiddelenfabrikanten.

April

In 2018 onthulde onze redacteur Ties Keyzer – toen nog voor Onderzoeksredactie Tabak - dat tabaksfabrikanten met festivals afspraken maakten over exclusieve verkoop. De NVWA stelde onderzoek in. De Onderzoeksredactie bericht nu dat de toezichthouder dergelijke exclusieve verkoopafspraken in strijd met de wet acht (verboden sponsoring). De boetes kunnen oplopen tot een half miljoen euro per geval.

Mei

De Onderzoeksredactie krijgt ANBI-status (Algemeen Nut Beogende Instelling), waardoor donaties aftrekbaar zijn van de belasting.

Juni

Open Society Initiative For Europe (OSIFE) – onderdeel van Open Society Foundations - kent DOR subsidie toe voor de deelredacties farma en defensie.

Juli

IVO Research te Den Haag en DOR verwerven gezamenlijk financiering van het Longfonds, de Hartstichting en het Koningin Wilhelmina Fonds (Dutch Cancer Society) voor onderzoek naar lobbytactieken van tabaksindustrie gerelateerd aan drie maatregelen uit het Preventieakkoord (display ban, plain packaging en accijnsverhoging).

September

Goede onderzoeksjournalistiek vergt specialisatie. Toen De Coöperatie ons vroeg om samen een leer-werktraject te ontwikkelen, zeiden we dus graag 'ja'. In september verwerft ons plan subsidie van het Stimuleringsfonds. 'Het Onderzoekslab' zal in februari 2020 van start gaan. Het wil journalisten die zich willen specialiseren en inhoudelijk specialisten uit wetenschap en bedrijfsleven die journalist willen worden de kans geven om zich (verder) te ontwikkelen tot onderzoeksjournalist.

Vijf redacteuren bezoeken de Global Investigative Journalism Conference 2019 in Hamburg en leggen contacten met collega's uit de hele wereld.

Medewerker Stefan Vermeulen onderzocht de belastingconstructies van tabaksconcern British American Tobacco. Vele lopen via Nederland. Nu eist de fiscus 1 miljard euro terug. Zijn artikel verschijnt in NRC Handelsblad en het nieuws wordt overgenomen door onder andere Het Financieele Dagblad, NOS.nl, The Guardian en de financiële nieuws-site Bloomberg – de beurswaarde van BAT daalt snel met twee miljard dollar.

Oktober

De Onderzoeksredactie krijgt van het Stimuleringsfonds een vervolgsubsidie toegekend voor 2020.

De Onderzoeksredactie gaat de Puleaks pagina van De Coöperatie beheren. Via die route kunnen tipgevers anoniem en beveiligd informatie met ons delen.

Bij zijn vertrek uit het stadje Zevenaar doneerde tabaksfabrikant BAT vier ton om een Stichting Cultuur BAT op te zetten. De gemeente kocht BAT-bedrijfspanen en kreeg een deel van diens Peter Stuyvesant-kunstcollectie. De burgemeester regelde veel buiten de raad om. Als De Onderzoeksredactie via de Wet Openbaarheid van Bestuur nadere inlichtingen vraagt, verwijderd de gemeente zijn mailbox. De Onderzoeksredactie stapt naar de rechter. Die noemt dit 'onzorgvuldig' maar verbindt er geen consequenties aan. Onze berichtgeving leidt tot publicaties op Follow the Money, in De Gelderlander, op Omroep Gelderland en op Radio Argos. Wij besluiten in hoger beroep te gaan bij de Raad van State, de hoogste bestuursrechter in Nederland, omdat wij vinden dat de rechter de overheid zo een vrijbrief geeft om onwelgevallige informatie te vernietigen. Dit hoger beroep zal in 2020 dienen.

Farmaredacteur Lucien Hordijk onderzocht – met een beurs van Fonds 1877 - de totstandkoming van de Europese Richtlijn voor illegale medicijnen. Op grond van die richtlijn wordt een 'fantastisch systeem' opgetuigd om vervalsingen te traceren. Maar wie is daarmee gediend? De patiënt of de fabrikanten? Zijn artikel verschijnt in De Groene Amsterdammer.

November

Vier redacteuren bezoeken de Conference on 'Medical Investigative Journalism' in Berlijn, georganiseerd door The British Medical Journal. Lucien Hordijk en Daan Marselis zijn nauw betrokken geweest bij de inhoudelijke voorbereiding van deze bijeenkomst en hebben meerdere sprekers voor het programma voorgedragen. Daarnaast is op hun verzoek een ochtend extra belegd voor bespreking van plannen voor internationale journalistieke samenwerking op dit terrein.

December

De aanmelding voor het Onderzoekslab, het nieuwe werk-leertraject van De Onderzoeksredactie en De Coöperatie, wordt geopend. Er melden zich 34 kandidaten voor maximaal 5 plaatsen.

In 2018 onthulde onze voorloper Onderzoeksredactie Tabak dat de tabaksindustrie verkoopbonussen geeft aan tabakswinkels en gemakswinkels (persbericht). De NVWA startte een onderzoek en maakt nu bekend dat hij 19 boetes oplegt aan diverse fabrikanten. De kortingen zijn in strijd met het reclame- en sponsorverbod van de Tabakswet.

Ons onderzoek naar leeftijdshandhaving bij tabaksverkoop (februari) heeft de NVWA ook op dit punt tot actie aangezet. Een eigen onderzoek bevestigt onze eerdere bevindingen, meldt de toezichthouder nu.

Verlag 2019

Bij de start van De Onderzoeksredactie formuleerden we als doelen voor 2019:

- de organisatie op poten zetten, nieuwe journalisten aantrekken;
- lopende onderzoeksprojecten voortzetten, nieuwe projecten opzetten, met name in de nieuwe specialisaties (farmacie, defensie en energie);
- werken aan aanvullende en meer structurele financiering; en
- de eerste internationale contacten leggen.

In 2019 is op deze fronten het volgende gerealiseerd.

De organisatie

De organisatie begon met zes medewerkers, inclusief hoofdredactie. Zij trok in maart in bij De Coöperatie te Amsterdam.

Het verloop was zeer beperkt: een medewerkster ging ander werk doen (consultancy). Het medewerkersbestand groeide naar dertien: zeven vaste (freelance) medewerkers, een medewerkster in (tijdelijk) dienstverband, vier incidentele medewerkers en één medewerkster op een werkervaringsplaats. Een van de medewerkers verricht naast journalistiek werk ook praktische taken (bijhouden agenda, projectenlijst, website, e.d.). Gedurende het jaar heeft De Onderzoeksredactie twee stagiairs begeleid, van wie een afkomstige van de School voor Journalistiek Utrecht.

De projecten

De eerste helft van het jaar hebben wij veel tijd gestoken in het ontwikkelen en formuleren van onderzoeksplannen.

Met name in de tweede helft van het jaar hebben we gewerkt aan in totaal 21 projecten, in alle specialisaties. Enkele daarvan liepen al in 2018 onder de vlag van Onderzoeksredactie Tabak, de meeste waren nieuw. Acht projecten konden worden afgesloten, waarvan zes met publicaties. Voor meer details zie het maandoverzicht, hierboven. Van nog eens zes projecten was het stadium van publicatie eind december nabij.

De sectie tabak, die immers al sinds maart 2017 bestond, was het meest productief. Zij werkte onder leiding van Ties Keyzer aan projecten rond leeftijdscontrole, de contacten van de industrie met overheden (Zevenaar, Bergen op Zoom, de douane), Track & Trace systemen, influencer marketing, cultuursponsoring, het toezichtapparaat (NVWA) en belastingontwijking. Enkele van haar publicaties hadden aanzienlijke impact (zie sectie impact)

De sectie farma, met het duo Lucien Hordijk en Daan Marselis aan de leiding, verwierf in juni financiering van OSIFE en zette vanaf dat moment enkele ambitieuze onderzoeken in gang, die in 2020 tot publicaties zullen leiden. In februari 2020 is voor één onderzoek een publicatie afgesproken met The British Medical Journal.

De sectie defensie van Krijn Schramade had het niet gemakkelijk. Een onderzoek naar aanbestedingen door het ministerie van defensie voor leveranties en diensten in missiegebieden bleek veel meer tijd te kosten dan gedacht en leverde pas na dieper doorzoeken nuttige aanwijzingen op. Rond de jaarwisseling 2019-2020 keerde het tij:

de sectie haalde een projectsubsidie van de Stichting Democratie & Media binnen, formuleerde enkele interessante onderzoeksonderwerpen, vond een goede inhoudelijke richting (zie beleidsplan 2020) en kreeg versterking met een nieuwe medewerker en een stagiaire.

De sectie voeding had nog geen eigen 'trekker'. Gedurende 2019 is onder dit thema wel een vooronderzoek uitgevoerd voor een groter project, rond de invloed van het bedrijfsleven op de onderzoeksagenda's van de Wageningen Universiteit. Toevalligerwijs koos ook de eerste groep van het nieuwe Onderzoekslab (lichting 2020-1) dit thema, zodat dit project in 2020 ook echt van de grond kan komen en de betreffende medewerker (Maurice Geluk) en de Lab-groep kunnen gaan samenwerken.

Ook de sectie energie stond nog in de kinderschoenen. Zij voerde één groter project uit, in samenwerking met Follow The Money, naar de invloed van de gasindustrie op het onderzoek naar 'duurzame energie' van de Rijksuniversiteit en Hanzehogeschool Groningen. (een ervan, het artikel Gasbedrijven domineren Gronings onderzoek naar 'duurzame' energie, is gepubliceerd op 11 januari 2020).

Financiering

Wij gingen van start met een potje van maximaal € 25.000,- euro van de Vereniging NTvG, bestemd voor voltooiing van al lopende (en één nieuw) projecten rond de tabaksindustrie. Daar kwam in de loop van het jaar bij (bedragen afgerond):

- o In januari: Stimuleringsfonds voor de Journalistiek: maximaal € 108.900,- voor het totaal der activiteiten in 2019.
- o In juni: Open Societies Initiative For Europe (OSIFE), € 70.700,- voor onze specialisaties farma en defensie, voor de periode 1 juni 2019 tot 1 juni 2020.
- o In juli: Longfonds, KWF en Hartstichting) voor een project van De Onderzoeksredactie en IVO Research, met als titel "tobacco industry responses to planned tobacco control policies": maximaal € 45.000,- (DOR-aandeel op een begroting van € 119.500,-) voor de periode 1 september 2019 tot 1 september 2020.
- o In september: Stimuleringsfonds voor de Journalistiek, voor het Onderzoekslab dat wij samen met De Coöperatie zullen opzetten: een subsidie van € 9.600,- (aandeel De Onderzoeksredactie op een totaal bedrag van € 20.000,-) voor de periode 1 november 2019 tot 1 november 2020.
- o uit samenwerkingen met media: € 5.900,- (inclusief onderhanden werk per 31 december 2019).

Het beschikbare budget voor 2019 kwam uit op rond € 197.000,-. Doordat wij pas in maart echt van start gingen, een aantal financieringen pas in de tweede helft van het jaar werd toegekend, en wij dus noodzakelijkerwijs voorzichtig moesten zijn met onze uitgaven, is niet al dit geld gebruikt en kan een deel worden doorgeschoven naar 2020.

Administratie

Als nieuwe organisatie hadden wij niet de beschikking over een professioneel administratief systeem noch de middelen om zo'n systeem aan te schaffen of ons daarop te abonneren. We hebben dus een eenvoudige eigen methode gebruikt, gebaseerd op redelijke declaratietarieven en een voorzichtige omgang met de beschikbare middelen.

Aan het eind van het jaar, bij de voorbereidingen van de financiële verantwoording aan het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek voor de subsidie over 2019, bleek het verband tussen de declaratietarieven (declaratie-uren) en de financieringsbronnen (gefactureerde uren) niet goed zichtbaar. Na overleg met de accountant hebben we een

nieuw administratief systeem opgezet dat werkt met budgetten per medewerker en per maand laat zien hoe declaratie-uren worden 'gevoed' vanuit de financieringsuren. Het nieuwe administratieve systeem lijkt een goede verbetering. In maart 2020 heeft het Stimuleringsfonds onze verantwoording over 2019 goedgekeurd.

Internationale contacten

In 2019 hebben we op dit gebied de volgende stappen gezet:

- In september nam een delegatie van vijf medewerkers deel aan de Global Investigative Journalism Conference (GIJC2019) te Hamburg. Dit leverde een groot aantal nuttige contacten op. Het contact met Bath University (UK) leidde later in het jaar tot een concrete samenwerking (zie 2020).
- het British Medical Journal, dat naast wetenschappelijke artikelen ook journalistieke stukken publiceert, organiseerde een conferentie over medical investigative journalism, die ten doel had om de belangrijkste actuele thema's in kaart te brengen en een Europees netwerk van medical onderzoeksjournalisten te ontwikkelen. Wij hebben geholpen met de voorbereiding en met een delegatie van vier deze conferentie (Berlijn, november) bezocht. Ook dit heeft belangrijke contacten opgeleverd. BMJ zelf toonde grote interesse in onze projecten.
- The Bureau of Investigative Journalism, een zusterorganisatie in de UK, benaderde ons voor een journalistieke samenwerking in onderzoek naar de tabakslobby in Europa. Wij ontmoetten de betreffende journalisten tijdens GIJC2019 maar tot een uitwerking van de samenwerking is het in 2019 nog niet gekomen.

Samenwerkingen in Nederland:

- in februari publiceerde Vrij Nederland ons achtergrondartikel over de falende leeftijdscontrole bij tabaksverkoop aan jongeren.
- In september startte een samenwerking met IVO Research: een onderzoek naar de tabakslobby rond de uitvoering van het Preventie-akkoord. IVO Research verzorgt het wetenschappelijk deel, De Onderzoeksredactie het onderzoeksjournalistieke deel met de bijbehorende journalistieke publicaties.
- In september publiceerde NRC Handelsblad een door ons geproduceerd voorpagina- en achtergrondartikel over belastingontwijking – via Nederland - door British American Tobacco.
- In oktober publiceerde het platform Follow the Money ons onderzoek naar de relatie tussen Zevenaar en BAT.
- Dat najaar werkten twee medewerkers van De Onderzoeksredactie en FTM samen aan een onderzoek naar de invloed van de gasindustrie op het energieonderzoek van de universiteit en hogeschool te Groningen. De Onderzoeksredactie stuurde het onderzoek aan, FTM co-financierde en publiceerde (begin januari 2020).
- Zowel Daan Marselis als Lucien Hordijk schreven al artikelen voor het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde. Omdat ze graag samenwerken en het tijdschrift de ambities van De Onderzoeksredactie nauwgezet volgt, zullen nieuwe publicaties nu namens De Onderzoeksredactie worden geleverd.

Impact:

Om haar onderzoeken zo breed mogelijk bekend te maken en de (kans op) maatschappelijke impact zo groot mogelijk te maken, zoekt De Onderzoeksredactie actief samenwerking met andere organisaties in de journalistiek, de wetenschap en de samenleving. Door die samenwerking en door waar mogelijk ook een internationaal perspectief te kiezen hopen wij ook internationale impact te genereren.

Aangezien 2019 een startjaar was, is het aantal publicaties nog beperkt. Toch mag hun impact er wezen:

- ons onderzoek naar de handhaving van de leeftijdsgrens voor tabaksverkoop aan jongeren, gepubliceerd in februari, leidde tot Kamervragen en zette de NVWA ertoe aan om zelf nieuw periodiek onderzoek naar die handhaving in gang te zetten (jaaroverzicht februari en december).
- onze farmaredacteur Lucien Hordijk haalde met zijn artikel over Luthatera zelfs de Wall Street Journal. Zijn onderzoek leidde indirect tot een aantal gesprekken tussen de top van Novartis (waaronder CEO Vas Narasimhan) en minister Bruins van Medische Zorg. Een door De Onderzoeksredactie verzorgde Engelse vertaling van zijn artikel over het meest winstgevende medicijn Humira hielp ons daarnaast om in contact te komen met The British Medical Journal.
- ons onderzoek naar belastingontwijking door British American Tobacco, gepubliceerd in september, kreeg internationale aandacht (The Guardian, Bloomberg) en leidde op de beurs tot een onmiddellijke daling van de beurswaarde van dit concern (jaaroverzicht september). Het stimuleerde het gerenommeerde kenniscentrum Tobacco Tactics van Bath University (UK) om ons te vragen ook het fiscale gedrag van de andere grote tabaksconcerns te gaan onderzoeken.
- in oktober belandden wij in een principiële juridische kwestie, waarbij een gemeente (Zevenaar) door ons opgevraagde informatie vernietigde nádat wij beroep bij de rechtbank hadden ingesteld. Aangezien dit overheden een vrijbrief zou kunnen geven om onwelgevallige documentatie te vernietigen en zo de WOB zou ondermijnen, hebben wij beroep ingesteld bij de Raad van State. Dit zal in mei 2020 dienen. Zie jaaroverzicht oktober.
- in december bleek dat de NVWA, na onze onthullingen over verkoopbonussen aan tabakszaken en gemakswinkels uit 2018, hier na eigen onderzoek 19 boetes voor heeft opgelegd aan diverse fabrikanten.